

ԼՂ ՀԻՄՆԱՄԱՆԻՐՆ ՈՒ ԼՐԱՏՎԱԿԱՆ ԴԱՇՏԸ 1988 - 1991 թթ.

Ն. Վ. Աբրահամյան

Լեռնային Ղարաբաղի հայ ազգաբնակչության նկատմամբ տասնամյակներով վարած՝ Ադրբեյջանի խտրական քաղաքականության արդյունքում 1988-ի փետրվարին ծայր առած ազգային-ազատագրական պայքարն ու նրա արտագոյությունն ապրանքականորեն կարելի է բաժանել երեք հիմնական փուլերի. առաջին փուլ, որն ընդգրկում է 1988-91թթ., երբ ԽՍՀՄ կենտրոնի գլխավոր քարտուղար Մ. Ա. Գորբոչովի հայտարարած՝ վերակառուցման կուրսին հավատարիմ՝ Հայաստանի արգելալուծ հատվածը հրապարակայնության (ռազեոստ) սկզբունքով արտահայտվեց մայր հայրենիքին միանալու իր ցանկությունը։ Եվ այդ ամենն արտահայտեց հանրապետության մշակույթի դասականության շրջանակներում այն աստիճան, որ Մոսկվայում ծնվեց հետևյալ ուշագրավ անկողնուր. «Армяне перестроить приняли все»:

Ու քանի որ աշխարհի մեկ վեցերորդում իր գերիշխանությունը հաստատած կոմունիստական բռնապետությունն ազգային խնդիրների լուծման ժամանակ որպես սկզբունք չէր ընդունում ազգերի ինքրորոշումն ու սեփական բախտն ու ճակատագիրը ինքիշխան տնօրինելու ժողովուրդների ազատ կամքը (դրա պերճախոս վկայությունն էին 1956թ.-ին Հունգարիայի, 1968-ին Չեխոսլովակիայի, 1979-ին Աֆղանստանի և 1981-ին Լեհաստանի հայտնի դեպքերը), ապա ստացալեան ազգային-ազատագրական պայքրի նրկորոշ փուլ հանդիսացավ Արցախի ժողովրդի ղեմ Ադրբեյջանի սահմազերծած պատերազմը՝ 1992-94թթ., որը հանդիսանում է մեր նշված փուլերից երկրորդը։

Երկրորդ փուլն իր մեջ ընդգրկում է 1994թ.-ի մայիսի 12-ին Բեյրեկում ստորագրված՝ գինեադադարի մասին համաձայնագրից մինչև մեր օրերը ոչ պատերազմ-ոչ խաղաղություն բնութագրով։

Սկզբից եեթ ԽՍՀՄ-ի ոչ ազատ մամուլն իր կենտրոնական պարբերականներով («Պրավդա», «Իզվեստիա», «Կոմսոմոլսկայա պրավդա» և այլ), ինչպես դա, ըստ էության սպառնելի էր, արգավախայություն արդար պահանջը ձգտում էր ներկայացնել լեռնայինում՝ իրեն մի խումբ ծայրահեղականների՝ ժողովուրդների անխախտ բարեկամության խաբարման փորձ։

«Ժողովրդային Ղարաբաղ» մարզային թերթի խմբագիր Եղիշե Սարգսյանը հրաժարվում էր տպագրել ԼՂԻՄ մարզային խորհրդի արտահերթ նստաշրջանի որոշումը, ըստ որի Լեռնային Ղարաբաղը գտնվանում էր վերամիավորվել Հայաստանին։ Եվ այստեղ կատարվում է աննախադեպ մի բան. թերթի աշխատակիցները կողպում են խմբագրին տպարանի շենքում և իրենց պատասխանատվությանը տպագրում ժողովրդական պատգամավորների որոշումը։ Այս պահի շրջադարձային է դառնում մարզային թերթի ճակատագրում. խմբագիրը հեռացվում է պաշտոնից։ Նոր խմբագիր է նշանակվում Մարսիմ Հովհաննիսյանը։ Կարճ ժամանակում, պայմանավորված նաև օրեցօր ափնի լայն թափ անող համաժողովրդական շարժման ընդգրկմամբ և ժամանակների շնչով, թերթը լույս տեսավ առանց գրաբնության։ Նույն շրջանում նրանցյան լրատվամիջոցները ասիանափակվում էին Մոսկվայից ստացված պաշտոնական տեղեկատվությունների ներկայացման և կամ խնդրի մասին լուրջալս պահպանմամբ։ Ասվածի համապատասխանի վրա միանգամայն այլ՝ նորոպի և դրվատնի մտնեցումներ էին Հենրիխ Բոքոբյիկի «Լեռնային Ղարաբաղ-բարձրագույն խորհրդածություններ» հաղորդումը՝ ԽՍՀՄ կենտրոնական հեռուստատեսությանը՝ «Իրրորոշում» ծրագրով (26 ապրիլի, 1988թ.), էստոնական ջաղիյի «Լեռնային Ղարաբաղ-Մոսկվայից» հաղորդումը (27 մայիսի, 1988թ.), Ալեքսանդր վասիլևսկու «Ամալը լեռներում» հոդվածը («Ալորդա», թիվ 10, 1988թ.), «Բաց նամակ իմ ընկեր Նազրուն» նյութը («Խոնքատորնայա գազետայում» /30 նոյեմբերի, 1988թ./ Լոնստանտին Միխայլովի «Մենք միասին ենք աղբյուր» հոդվածը/Սոբեննեդնիկ, թիվ 3, 1989թ.)։

Այսպեսով հանդես եկալաժամալ տերություն՝ հազարավոր թերթերի, ամսագրերի, տասնյակ միութենական հեռուստատեսությունների և ռադիոծրագրերի՝ խնդրի վերաբերյալ զիջորոշումը մնում էր խիստ սուբյեկտիվ, ինչն ըստ էության ստեղծում էր Արցախի շուրջն ինֆորմացիոն շրջափակում։

Ինչպես նշում է լրագրող Ալեքսանդր Գրիգորյանն իր «Լարաբաղյան հիմնահարցը հակամարտող և երրորդ կողմերի զանգվածային լրատվամիջոցներում» գրքում/էջ 9/, 1989թ. հունվարին իմ/ԼԿ քաղցյուրոթի կողմից ստեղծված Լեռնային Լարաբաղի Ինքնավար մարզի Հատուկ կառավարման կոմիտեի /ՀԿԼ/ ստեղծումով հիմնահարցի շուրջ լրատվական դաշտի կերպարանավորություն կատարեց: ԼԿԼՄ-ում գործող ՁԼՄ-ը վերցվեցին խստագույն գրաքննության տակ: Մարզում առաջինը հավատարմագրվեց խորհրդային Միության հետագրական գործակալության /ՏԱՍՄ/ սեփական թղթակիցը, որի աշխատանքը նույնպես ենթակա էր ՀԿԼ-ի ամենօրյա վերահսկողությանը: Այս շրջանում մշտապես Արցախ էին ժամանում կենտրոնական հեռուստատեսության և կենտրոնական թերթերի թղթակիցները, որոնց գործունեությանը ուղղություն էր տալիս ՀԿԼ-ն. որն ինքն էր որոշում դրսի աշխարհի համար պատրաստվող նյութերի բովանդակությունն ու ռադիոձուլությունը: Մրանից բացի, ՀԿԼ-ի անդամներն իրենք էին հաճախ հանդես գալիս արտասահմանյան ՁԼՄ-ում հարցազրույցներով, որոնք շատ ղեկավարում հենց իրենք էին կազմակերպում: Ընդ որում, օտարերկրյա լրագրողներին այցելությունն Արցախ արգելվում էր: Սակայն Հայաստանի և Ադրբեյջանի լրագրողներին համար մարդ թաց էր, որոնք քաղցում էին Մոսկվայի, հետևապես նա՝ ՀԿԼ-ի դիրքորոշումներից հիմնովին զանազանփող Բաքվի և Երևանի տեսակետները: Եթե ձևակերպելու լինենք ավելի կոնկրետ, 1989-ի հունվարից ՀԿԼ-ի կողմից լիովին վերահսկվող Արցախին վերաբերվող քաղաքական գործունեության նպատակն էր՝ համաշխարհային և խորհրդային հանրություններին ցույց տալ իր կողմից դրսևորվող (կենտրոնից ցանցերը՝ հիմնահարցի կարգավորման ուղղությամբ՝ հաշվի առնելով և Արցախի ժողովրդի, և Հայաստանի, և Ադրբեյջանի և ղոչ խորհրդային միության խափնը: Խիարկե, կար նաև հակամարտության ծավալման մեղքը կենտրոնից հեռացնելու և այն կոռումպացված տարրերին՝ առանձնապես Հայաստանի ղեկավարությանը բարդելու նպատակը:

1989 թվականին Լեռնային Լարաբաղի հիմնահարցի շուրջ լրատվական դաշտի, բովանդակության կերպարանավորության արդյունքում հասարակական կարծիքի ձևավորման վրա այդ դաշտի ազդեցության առումով այն սկսեց կայանալ այսպիսի պատկերով: Ի դեմս ԼԿԼՄ-ի ՀԿԼ-ի, կենտրոնը սկսեց հանդես գալ որպես հասարակական կարծիքի վրա լրատվական ազդեցության գերշխող աղբյուր:

Այս շրջանում իրենց նշանակությամբ առանձնանում էին սի կողմից ԼԿԼՄ-ի և Հայաստանի, մյուս կողմից՝ դրանց հակադիր Ադրբեյջանի ՁԼՄ-ը:

Հասարակական կարծիքի վրա ազդելու առումով երրորդ կարևորագույն աղբյուրը արտասահմանյան երկրների ՁԼՄ-ներն էին, որոնք, սակայն իմ/ՀԿԼ-ի գոյության պայմաններում փաստային բազայի առումով լուրջ դժվարություններ ունեին, հետևաբար ստիպված էին իրենց ունկնդիրներին ծանոթացնել Մոսկվայի, Երևանի, Ստեփանակերտի տեսակետներին՝ համեմելով դրանք սեփական վերլուծություններով:

1989 թվականի նոյեմբերի 27-ին իմ/ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի որոշմամբ ԼԿԼՄ-ի Հատուկ կառավարման կոմիտեն լուծարվեց և ստեղծվեց Հանրապետական կազմկոմիտեն: Այդ պահից սկսած՝ արցախյան հիմնախնդրի շուրջ լրատվական դաշտի բովանդակությունը հիմնովին փոխվեց: Այս շրջանում արդեն հասարակական կարծիքի ձևավորման վրա գերիշխող է դառնում որպես աղբյուր Ադրբեյջանը՝ ի վերս կազմկոմիտեի: ՏԱՍՄ-ի թղթակիցն իր ԼԿԼՄ-ից հաղորդվող յուրաքանչյուր տեղեկատվություն պետք է նախօրոք համաձայնեցներ կազմկոմիտեի հետ: Այժմ իրականությունն այլևս այնպիսին էր, որ կենտրոնի Մոսկվայի՝ արցախյան հիմնախնդրի վերաբերյալ լրատվական գործունեության գերակա դիրքն ու լիազորությունները փոխանցվել էին Բաքվին, որի արդյունքում նույնիսկ արդեն կենտրոնական թերթերը /«Պրավդա», «Իզվեստիա», «Կոմսոմոլսկայա պրավդա» և կենտրոնական հեռուստատեսությունը՝ ու օտարին իրավաբանությունն ու իրադարձությունները լուսաբանում էին այնպես, թե իբր հայերը ձուլում են ազգամիջյան երկպառակտությունների միջոցով մասնատել Ադրբեյջանը: Ըրար նաև ՁԼՄ-ների առաջադիմական հատվածը, որը հայտարարված վերակառուցման կուրսի անցած մի քանի տարիներին կառողացել էր զգալիորեն գերծ մնալ կոմունիստական կուսակցության սեներն ուշադրությունը: Այս հատվածը գործունեության հիմքում նշարկել էր ԼԿԼՄ-ի հայ ազգաբնակչության իրավունքների ռոնահարման կառակցությամբ արձանագրվող փաստերի սիագնացման դիմանկար: Այս առումով արժանաիշատակ են «Դեմոկրակիկ նոյոստի», «Լիբերալիստիկայա լանդաթաթ», թերթերը և «Ռոնոյոլ», «Նովոյոլ վրնեթ» հանդեսները: Այս ՁԼՄ-ներում արցախյան խնդիրները հիմնականում լրագրվում էին իրենի հասարակական-քաղաքական կառուցվածքի՝ որակապես նոր բովանդակության փոխակերպման՝ սկսված գործընթացի, այլ խոսքով՝ վերակառուցման ժողովրդավարական գործընթացի

տրամաբանությամբ և համատեքստում: Եվ խՍՀՄ-ի փլուզման ժամանակ միտքնեղանկան պաշտոնական և արդեն նշված առաջադիմական ու նորանկախ ՁԼՄ-ների կողմից արգախյան հիմնախնդրի լուսաբանման երկու՝ իրարասնելիք տեսանկյուններ նույնպիսի մոտեցումներ էին ստեղծել երկրում: Ձուգահեռաբար, արտասահմանյան ՁԼՄ-ներում արգախյան հիմնախնդրի լուսաբանումն ու մեկնաբանությունը նոր տեսք ու բովանդակություն էին ստացել, ինչը պայմանավորված էր երկու առանձնահատկություններով. առաջինը պայմանավորված էր Արցախի հայ ազգաբնակչության /որը կազմում էր բացարձակ մեծամասնություն/ արտահայտած կամքի ընկալմամբ, որպես խորհրդային շրջանում այս աշխարհադարձի քնիկ ժողովրդի ամենատարրական և բնական իրավունքների ոտնահարման բնական արձագանք: Եվ այս համապատկերում մեր ժողովրդի պահանջն արդարացի էր գիտվում: Մյուս առանձնահատկությունն էլ խՍՀՄ կենտրոնի գլխավոր քաղաքացի Միխայիլ Գորբաչովի կողմից խորհրդային հասարակության ժողովրդավարացման կուրսի պաշտպանության փորձն էր, որն, ըստ էության, բացառում էր ազգային հիմնախնդիրների լուծումը:

Արտասահմանյան ՁԼՄ-ները, հասկանալի պատճառներով, ստիպված էին հենվել խորհրդային հայտնի լրագրողների, առաջադիմական գաղափարներով տրամադրված գործիչների արամադրած փաստերի ու կարծիքների վրա: Եվ գործնականում նրանց մատուցածը տարածաշրջանում կատարվող իրադարձություններին համարժեք էր, չնայած խորհրդային լրագրողների համեմատությամբ նրանց ոչ շահեկան փնտրանքները:

ԽՍՀՄ-ի փլուզման պահին հիմնախնդրի վերաբերյալ ձևավորվել էր մոտավորապես հետևյալ հասարակական կարծիքը:

ԽՍՀՄ-ում կար այն մոտեցումը, որ թեև արցախցիների պահանջն արդարացի է, բայց իրենց նախաձեռնողականությամբ նրանք խանգարում են կենտրոնին սահմանադրական ճանապարհով լուծել հարցը: Եվ հետո, հարցի լուծումը նախադեպ կդառնա խՍՀՄ-ի տարածքում բազում նման խնդիրների համար:

Արտասահմանյան ՁԼՄ-ների գործունեության արդյունքում, մեր դիտարկմամբ, ձևավորվել էր այն հասարակական կարծիքը, ըստ որի՝ Ադրբեյջանի կազմում, Լեռնային Ղարաբաղի հայերի իրավունքներն իսկապես ոտնահարվում են, հետևապես և՛ այդ հանրապետության կազմից մարզի դուրս բերման վերաբերյալ հայ ազգաբնակչության պահանջներն անհիմն չեն:

Հայաստանում և Արցախում ձևավորվել էր հետևյալ հասարակական կարծիքը. Մոսկվան կողմնակից է Բաքվի դիրքորոշմանը և դեմ չէ ուժի միջոցով ստիպելու Արցախի հայերին նյաթարկվելու Ադրբեյջանին: Իսկ Ադրբեյջանը ձևավորել էր այն հասարակական կարծիքը, որ Հայաստանը շարունակում է ջանալ իրեն սիսգնել Արցախը, իսկ Մոսկվան հայկական կողմի նկատմամբ իր համակերպիչ պատճառով դրսևորվում է անհետևողականություն:

Շուտով տեղի ունեցավ խՍՀՄ-ի փլուզումը, և Ղարաբաղի հիմնախնդրի շուրջ լրատվական դաշտը ստացավ որակապես մի նոր բովանդակություն:

Резюме

В данной статье обсуждается и оценивается процесс освещения проблемы НК в 1988-1991 годах в СМИ НК, Армении и СССР.

На основе напечатанных в газетах "Правда", "Известия", "Комсомольская правда", "Советская Армения" и "Советский Карабах" материалов автор статьи отмечает предвзятое отношение НК КПСС и властей Азербайджана к арцахской национально-освободительной борьбе, с другой стороны указывается решительность армянского населения Арцаха в борьбе за свободную и независимую жизнь.

Գրականություն

1. Արցախում իրատարակված թերթերը՝ «խորհրդային Ղարաբաղ» 1988-1991թթ. համարները:
2. «Պրավդա», «Իզվեստիա», «Կոմսոմոլսկայա պրավդա» թերթերի 1988-1991թթ. համապատասխան համարները:
3. Գեղամ Բաղդասարյան, Состояние масс-медиа в Карабахе.
4. Ալեքսանդր Գրիգորյան-Ղարաբաղյան հիմնահարցը՝ հավամարտող և երրորդ կողմերի զանգվածային լրատվամիջոցներում:
5. Ալեքսանդր Մանասյան, Ղարաբաղյան հիմնախնդիր (փաստարկներ և փաստաթղթեր)

ԱրմՀ. գրականության և լրագրության ամբիոն